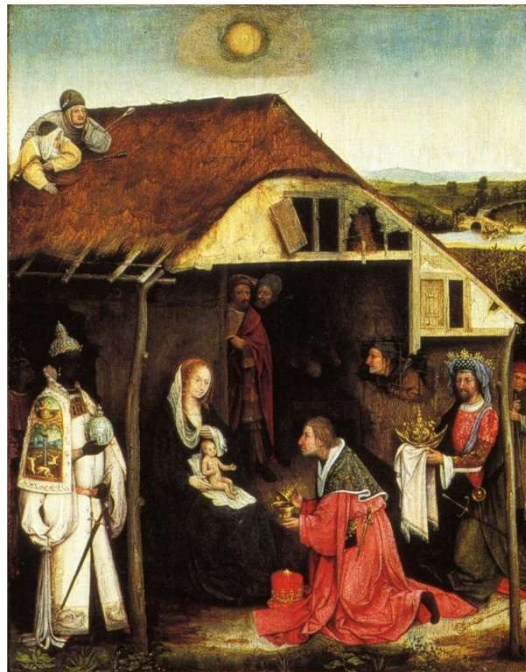

EPIFANIE Anderlecht

Aanbidding der Wijzen (anoniem, navolger van Bosch)
Triptiek, olieverf op eikenhout
Circa 1525
Anderlecht, Erasmushuis (inventarisnummer MEH 236)
Unverfehrt 37 / De Vrij D.4

Dit drieluik bevindt zich tegenwoordig in het Erasmushuis, een klein, aan Erasmus gewijd museum in Anderlecht (België, nabij Brussel). Vermoedelijk is het drieluik echter oorspronkelijk afkomstig uit de collegiale kerk van Sint-Pieter en Sint-Guido in Anderlecht. Deze kerk is overigens slechts een honderdtal meter van het Erasmushuis verwijderd. In de nacht van 30 op 31 maart 1973 werd het drieluik uit de kerk gestolen. Het werd teruggevonden en door het KIK (Brussel) gerestaureerd in 1973 en 1976 [Van Schoute/Verboomen 2000: 193].

TOESCHRIJVING EN DATERING

Lafond 1914: 38. De triptiek in Anderlecht herhaalt slechts in grote lijnen het *Aanbidding*-drieluik in het Prado. ‘Cette peinture témoigne d’une fraîcheur de coloris, d’une fermeté de dessin telles que nous ne serions pas éloignés d’y voir une oeuvre originale du maître, contre l’opinion de la plupart des critiques prétendant que ce n’est qu’une copie ou une imitation.’

Schürmeyer 1923: 36-37. Een min of meer vrije kopie van Bosch’ Prado-*Aanbidding*.

Tolnay 1937: 103 (nr. 48). Ondergebracht bij de ‘oeuvres contestées’. ‘La décoration italianisante de la maison du volet gauche date le tableau des environs de 1520-25.’

Baldass 1943: 247. Kopie van een verloren origineel. ‘Übermalt und schlecht erhalten, wahrscheinlich nur Kopie, aber durchwegs Erfindung des Meisters.’

Van Puyvelde 1956: 117. Een ‘herstelde maar oorspronkelijke replek’ van Bosch’ Prado-*Aanbidding*.

Cat. Brussel 1963: 58-59 (nr. 35). Tekst van L. Ninane. Het drieluik werd in 1844 aan de Sint-Pieter en Sint-Guido-kerk in Anderlecht geschonken door de laatste overlevende kannunik van het kapittel (Eerwaarde Heer Moens). Vermoedelijk werd het naar aanleiding van de troebelen tijdens de Franse Revolutie uit de kerk weggehaald en verborgen. Het zou dus kunnen dat het drieluik ooit geschilderd werd voor de kerk in Anderlecht. De koorbanken, het tabernakel, de gebrandschilderde ramen en het oksaal van deze kerk dateren van rond 1500. ‘Ces données situeraient la commande éventuelle du retable vers 1500, ce qui concorde avec l’opinion des spécialistes qui situent l’exécution de *l’Épiphanie* d’Anderlecht vers 1500 ou après cette date.’ Naar verluidt werden de archieven van de kerk bestudeerd door Lavalleye (J. Lavalleye, *Archives des Arts – Église collégiale Saint-Pierre à Anderlecht*, Léau, 1932), maar blijkbaar heeft dat niets opgeleverd in verband met een eventuele bestelling.

Tolnay 1965: 383 (nr. 48). Brengt het drieluik onder bij de ‘disputed works’. Te dateren rond 1520-25 (omwille van de italianiserende decoratie van het huis op het linkerbinnenluik). In de tweede helft van de zestiende eeuw werden de gezichten herschilderd.

Cinotti 1966: 113-114 (nr. 63). ‘Un tempo lo si credeva autografo del 1500 o dopo (...); attualmente viene giudicato opera di un epigono ispirato dall’ *Epifania* del Prado.’

Cat. ’s-Hertogenbosch 1967: 86 (cat. nr. 13): ‘Herkomst: In 1844 aan de kerk vermaakt door oud-kanunnik E.H. Moens. Mogelijk oud bezit van de kapittelkerk van Anderlecht, en voor deze kerk geschilderd (vgl. het voorkomen van de patroonheilige Petrus op het linkerluik) omstreeks of na 1500’.

Friedländer 1969: 82 (nr. 69). ‘This is certainly not a copy of a familiar composition. (...) An original, in a poor state of preservation.’

Chailley 1978: 282-283 (nr. 63). ‘L’authenticité est fortement discutée.’ Chailley heeft het schilderij niet kunnen bekijken, want na de diefstal in 1973 was het tijdelijk onbereikbaar.

Unverfehrt 1980: 257-258 (nr. 37). Vermoedelijk een kopie van een verloren Bosch-origineel. ‘Der Anderlechter Meister scheint in Boschs Umgebung gearbeitet zu haben, evtl. als Angehöriger seiner Werkstatt.’ ‘Wahrscheinlich bald nach 1510.’

Larsen 1998: 136 (nr. 40). ‘(...) we are dealing with a free copy, possibly after a lost print. (...) In my opinion, it is a work by an imitator dating from about 1520-30.’

Van Schoute/Verboomen 2000: 193-194 (nr. 7a). Deze auteurs lijken Unverfehrt te volgen: ‘Le maître d’Anderlecht serait un proche suiveur de Bosch, mais qui ignore une partie de la valeur symbolique de ce qu’il copie.’

Garrido/Van Schoute 2001: 117. Het Anderlechtse drieluik wordt een ‘variant’ genoemd van Bosch’ Prado-*Aanbidding*. Het drieluik ‘displays technical characteristics that are similar to those employed by the master from ’s-Hertogenbosch’.

Silver 2006: 184. Schrijft het drieluik toe aan een Bosch-navolger.

De Vrij 2012: 510-511 (D.4). Brengt het drieluik onder bij ‘werken tot stand gekomen in het Bosch-atelier na 1516’. Vermoedt dat het drieluik pas in de Anderlechtse kerk terecht kwam in 1844 (wat over de pedigree van vóór 1844 over het schilderij gezegd wordt, berust allemaal op hypothesen). ‘Formerly considered an autograph Bosch painting (...), or the copy of a lost original (...), the triptych is now considered a pastiche from the workshop.’

De recente bevindingen van het BRCP-team:

‘De triptiek in Anderlecht, die tot het oude patrimonium van de Sint-Pieterskerk aldaar behoort, kon nog niet worden onderzocht. Wellicht mag ze toegeschreven worden aan de meesterschilder Gielis vanden Bossche: hij schilderde in 1528-29 voor de kerkfabriek van de Sint-Pieterskerk een voorstelling op paneel die als memorietafel moest dienen.’ Opmerkelijk is dat op de mouw van de zwarte koning (middenpaneel) de Dans om het Gouden Kalf wordt afgebeeld en dat het kalf hier niet (zoals in andere *Aanbiddingen* uit de Bosch-navolging) op een heuvel staat, maar op een zuil. Dit is ook het geval in de Dans om het Gouden Kalf op het middenpaneel van de Lissabonse *Antonius*-triptiek, maar dan wel in de ondertekening! In de uiteindelijke geschilderde versie in Lissabon staat het kalf op een heuvel. [BRCP 2016a: 428]

‘De dendrochronologische datering voor dit drieluik is nog niet beschikbaar, maar we mogen aannemen dat dit werk niet eerder dan circa 1520 ontstaan is. (...) Aangezien de drie panelen oorspronkelijk waren gevat in omsluitende groeflijsten, lijkt een datering tussen 1520 en 1525 op zijn plaats. Misschien is het triptiek van de hand van Gillis Panhedel alias Gillis van den Bossche uit Brussel.’ [Cat. ’s-Hertogenbosch 2018: 72 / 75]

Conclusie. Volgens de huidige stand van het onderzoek mogen we aannemen dat de Anderlechtse triptiek geschilderd werd door een navolger van Bosch circa 1525. Blijkbaar was deze navolger goed vertrouwd met het oeuvre van Bosch. Wellicht was hij verbonden (geweest) aan het atelier van Bosch. Héél misschien was het de Brusselse schilder Gillis Panhedel van den Bossche.

DE BUITENLUIKEN

Het linkerbuitenluik toont de H. Petrus, biddend in een rotsholte. Het rechterbuitenluik toont Maria Magdalena, eveneens biddend in een rotsholte. De H. Petrus knielt biddend vóór een klein kruisbeeld en een opengeslagen boek (de Bijbel?), en is herkenbaar aan zijn attriboot (de sleutel), aan zijn kalend hoofd en ringbaard, en aan zijn rode kleet (het rood verwijst hier naar martelaarschap). De met gras begroeide rotssteen waarop Petrus leunt, is in de Middeleeuwen een zeer bekend Christus-symbool. In de secundaire literatuur leest men soms dat de sleutel er in de zeventiende eeuw werd bijgeschilderd om van de ‘oorspronkelijke’ kluizenaarsfiguur (de H. Hiëronymus, de H. Antonius?) een Sint-Petrus te maken. Dit zou dan de ‘ongewone’ iconografie (Petrus biddend in een rotsholte) verklaren.

In Cat. 's-Hertogenbosch 1967, p. 86 (cat. nr. 13) lezen we echter: ‘De buitenzijde van het drieluik is in zoverre iconografisch ongewoon dat Petrus als kluizenaar is afgebeeld. Waarschijnlijk is dit een toespeling op Petrus’ Berouw na de Verloochening. In de zestiende-eeuwse schilder- en prentkunst komt deze vorm van Petrus in de eenzaamheid meermalen voor’. Dit blijkt inderdaad te kloppen, en dus mag het bijwoord ‘waarschijnlijk’ in dit citaat geschrapt worden. Toen Petrus Jezus tot drie maal toe verloochend had, zou hij grote spijt hebben gehad en zich hebben teruggetrokken in een rotshol om daar te wenen, tijdens de Passie en de begrafenis van Christus. Dit lezen we bijvoorbeeld in Dirc van Delfs *Tafel van den Kersten Ghelove* (1404), waar de ‘meester inder historien’ (namelijk Petrus Comestor en diens *Historia Scholastica*) als bron vermeld wordt:

Die meester inder historien seit, dat doe hi [namelijk Petrus] onsen Heer hadde driewarf gelochent ende missaect mit woorden, mit zweren ende mit bannen, ende doe onse Heer op hem hadde ghesien ende uut sinen oghen raeyen ghinghen, die hem sulken inslach gaven, dat hijt bekende ende ghinc uut in een hoel der steenroedse ende screyde bitterlic alle die tijt over der passien ende begravinge ende hi en dorste daer niet uut gaen, noch voer de apostolen comen, ende hi en rekende hem niet waerdich apostel te wesen. In deser steden die noch hiet Gallicantus, dats des hanen sanc, so openbaerde hem onse Heer en gruete hem en seide: Symon, dat beduut ghehoorsamich, di sullen ghehoorsaem wesen alle dijn broeders, ganc ende starcse, als ic di ghestarct heb. [Tafel van den Kersten Ghelove IIIa ed. 1938: 197-198 (Somerstuc, hoofdstuk 13, regels 14-26)]

Dirc van Delf vermeldt dit gegeven nogmaals in een later hoofdstuk:

Want die apostolen onder der tijt der passien in steenroedsen lagen ende screiden, als sinte Pieter. [Tafel van den Kersten Ghelove IIIa ed. 1938: 238 (Somerstuc, hoofdstuk 15, regels 476-478)]

De *Historia Scholastica* vermeldt:

Et recordatus Petrus verbi, quod Dominus dixerat, egressus foras flevit amare, fugiens in caveam, quae modo Gallicantus appellatur, in quo aedificata est ecclesia. [Migne, PL 198, kolom 1623]

En toen Petrus zich de woorden herinnerde die de Heer gezegd had, ging hij bitter wenend naar buiten en vluchtte in een grot, Hanengekraai genaamd, waar een kerk is gebouwd.

Ook Jacobus de Voragine's *Legenda aurea* (circa 1260) verwijst naar de *Historia Scholastica* en noteert:

Dicitur enim in eadem Historia, quod, quando Christum negavit, fugit in caveam, quae modo dicitur Gallicantus, in qua ut dicitur per tres dies flevisse ex eo quod Christum negavit. Et ibi Christus sibi apparuit et eum confortatur. [Legenda aurea I ed. 1993: 220 (hoofdstuk 54)].

Diezelfde *Historia* vermeldt namelijk dat toen hij [Petrus] Christus verloochend had, hij vluchtte in een grot, Hanengekraai genaamd, waarin hij naar verluidt drie dagen lag en beweeende dat hij Christus verloochend had. En daar verscheen Christus aan hem en troostte hem.

-oOo-

Dat Maria Magdalena (herkenbaar aan haar attribuut: de zalbus) zich op het rechterbuitenluik biddend in een rotsholte bevindt, is eveneens terug te voeren tot de legendevorming. Volgens de *Legenda aurea* werd Maria Magdalena samen met een aantal gelijkgezinden door de joden op een schip zonder roer gezet, dat uiteindelijk landde in Marseilles. Na een tijd kwam de groep terecht in Aix-en-Provence en toen trok Maria Magdalena zich als kluizenares terug in de wildernis:

At his time blessed Mary Magdalene, wishing to devote herself to heavenly contemplation, retired to an empty wilderness, and lived unknown for thirty years in a place made ready by the hands of angels. There were no streams of water there, nor the comfort of grass or trees. [Legenda aurea I ed. 1993: 380 (hoofdstuk 96)]

De Middelnederlandse versie hiervan in het *Passionael* (Gheraert Leeu, Gouda, 1478, fol. 117v) luidt:

Hier en binne(n) so ghinc maria magdalena in een alte(n) woesten wildernissen om bet te ghebruken die godlike contemplacie En(de) si woende dertich iaer in een stat die hoer die enghelen bereyt hadden mer in dese stat soe en was gheen solaes van water noch van riuieren noch van boemen.

Wat verder in deze tekst wordt naar Maria Magdalena verwezen als *living in that cave*. In de Middelnederlandse versie wordt dit weergegeven als *die daer wones in den hole* (fol. 118r).

-oOo-

De vraag waarom op de buitenluiken van de Anderlechtse triptiek precies de H. Petrus en de H. Maria Magdalena worden afgebeeld, werd in de secundaire literatuur nog nooit beantwoord. Wat Petrus betreft, wordt wel een verband gesuggereerd met de Anderlechtse Sint-Petrus en Sint Guido-kerk, maar waarom dan op het rechterbuitenluik de H. Maria Magdalena en niet de H. Guido wordt afgebeeld, blijft onverklaard. Van Schoute en Verboomen [Van Schoute/Verboomen 2000: 194] noteerden: 'La présence de sainte Marie-Madeleine (...) n'a pas trouvé d'explication'. Er zou uiteraard een verband kunnen zijn met de (ons voorlopig onbekende) opdrachtgevers, maar het is tot nu toe onopgemerkt gebleven dat er nog een andere verklaring mogelijk is voor de combinatie Petrus / Maria Magdalena. Een aantal laat-Middelnederlandse teksten leren ons namelijk dat rond 1500 Petrus en Maria Magdalena gezien werden als schoolvoorbeelden van berouwvolle zondaars die genade hebben gekregen van God. De teksten noemen telkens Petrus en Maria Magdalena in één adem. Deze tekstbronnen zijn de volgende.

Tafel van den Kersten Ghelove IIIb ed. 1938 (1404)

- 395 (Somerstuc, hoofdstuk 29, regels 249-254). Stichtelijk prozatraktaat. *Die heilighen hebben ghesondicht teghen Gode, als Petrus, Paulus, Matheus, Maria Magdalena, Maria Egyptiaca, ende si hebben penitencien ghedaen ende si hebben ghenade van Gode ontfaen. Ist dat wi exempelen van hem willen nemen, soe mach ons oec also gheskien.*

Theophilus ed. 1960 (1408-10)

- 60-62 (verzen 1402-1409 / 1418-1432). Berijmde legende. *Sinte Peter, hi verloghende Gode / Ende ontfinc sint sine ghebode, / Dat hi bant ende ontbant, / Ende Hi gaf hem in sine hant / Die slotete van hemelrike / Ende here was in erterike; / Hi quam te deser werdichede / Bi penitencien, die hi dede. / (...) Sente Maria Maddalene, / Si es met Gode van Nasarene, / Die soe langhe ende soe vele / Hadde ghevolghet der hoverde spele, / Dat onnere es dat ment vertelde; / Janne [ja en] halp haer uter helle, / Mids penitencie, die si dede, / Ende berouwenesse; si hadde oec mede, / Dat haer God sint onste das, / Dat si die alder ierste was, / Diene sach met haren oghen, / Daer Hi Hem hare wille vertoghen, / Sinder dat Hi was verresen, / Alsoe wi in die ewangeliste lesen. In de tussenliggende verzen 1410-1417 gaat het over Sint-Paulus.*

Leven ons heren ihesu cristi ed. 1980 (1409)

- 119 (hoofdstuk XXI). Jezusleven (proza). *Daer om en sel niement mishopen, want wi vele poerten der salicheit hebben. Waer of een leraer seit: 'Hebstu wanhope ghehad overmids groetheit dijnre sonden, du hebste, di mede op te rechten, Sinte Pieter die onsen Heer lochende, dat die alre meeste sonde is, die hem nochtan ons Heer vergaf. Hebstu wanhope ghehad om menichvoudicheit dijnre sonden, du heveste Marien Magdalenen, die seven viande hadde, dat was volheit alre sonden, ende nochtan seide onse Heer van haer: Veel sonden sijn haer verlaten'. Worden verder ook genoemd: de overspelige vrouw, de goede moordenaar, Sint-Matheus en Sint-Paulus.*

Die Spiegel der Menscheliker Behoudenesse ed. 1949 (circa 1410)

- 15 (hoofdstuk I, verzen 292-300). Stichtelijk rijmtraktaat. Over God: *Ende hi nochtan sinte marien, / Die men hiet van magdaleenen, / Zulke gracie woude verleenen, / dat zoe bi berouwen van zonden / Zuver wart in corten stonden. Ende waer om god ooc met ghenenden / Sinte pietre wilde zenden / Berouwen van dat hi onsen here / Driewarven hadde gheloghent zere.*
- 86 (hoofdstuk XIV, verzen 426-436). Over God die de zondaren vergeeft: *Sinte pieter daedstu ghenaden, / Die di driewaerf hadde vertijt; / Pauwels scolstu ooc al quijt / Dat hi di wilde persequeren / Ende dine wet ooc destrueren; / Thomaes, matheus ende ooc david, / Achab, manasses, weet dit, / Ende ysmas den moordenare / Ende magdaleenen der zondare / Theophelum ende andren man / Ende wijf, meer dan men noemen can.*

Wech van salicheit ed. 2009 (circa 1410)

- 173 (regels 1047-1050). Stichtelijk prozatraktaat. De kenmerken van een goede biecht: *Dat seste es dat hi sculdich es te weenen op dat hi mach, also sente Peeter dede ende sente Marie Magdaleene. Want tranen van berouwenissen ende ontfermicheit van zonden sijn grote vriendinnen, ende so waer tranen sijn, daer es staphans ontfermichede.*

Wiesbadense handschrift ed. 2009 (circa 1410)

- 497 (verzen 1341-1358). Stichtelijke rijmtekst. *Hoe goet dat si om die sonden te wenen, / dat vinden wi an Magdalenen. / Die ontfinck der sonden boeten / doe si weende op gods voeten, / ende die te voren was verloren, / wart althant I vat vercoren. / So dat god, die herte kinde, / sprac om dat si den meesten sere minde, / so wart haer oude leven / met tranen van minnen al vergheven. / Dat dit si oec I ware tale, / dat orcond sinte Peter wale, / die hadde gelochent gods ons heren. / Doen hi woude wederkeren / ende beweende sine misdaet, / op der stat wort sijns raet, / want god ontfincken in genaden / ende vergaf hem sine misdaden.*
- 569 (regels 1-12). Een gebed. *Om hoe vele hebbic mesdaen ende mesdoe alle daghe, nochtan ne wanhopec niet also ic zie den publicaen, in den tempel heylech ghemaect, ende also ic merke den dief, aen de cruyse belienende zine sonden, ende van den cruyce sijne ziele varende ten parendyse; also ic zie Marien Magdalenen, na vele groter sonden al ghedweghen; also ic zie dat sente Peeter die gods loechende, ende weder wart apostel ende der apostelen prince. Ne ware, ic bidde u goedertieren god, die mi dus bi vele exemplen doets hopen, dattu my gheefts die zuychtinge van den publicane, ende die biechte van de scakere die hinc ter rechter hant ons heeren, ende die tranen van Maria Magdalenen, ende die weeninghe van den apostel sente Peeter, die dijns loechende. Des onne mi god. Amen.*

Die Spiegel der Sonden ed. 1901 (1434-36)

- Kolom 172 (regels 36-42). Geestelijk prozatraktaat. *Onse here is bermhertich op die sunders. Want alle die quaetheit die wesen mach Als si den minschen berouwen ende got genade bidt Onse here vergeeftet allet. Sunte peter ende sunte maria magdalena Doe hem oer sunden berouweden Waren si te hant in heiliger staet.*
- Kolom 181 (regels 36-38) – kolom 182 (regels 1-9). *Hier aff seet sunte bernaert: ‘O christe, die grote guedertierenheit, die in di geapenbaert is, dat gij den armen niet en veronweert ende den moerder aenden cruce dine ontfermherticheit niet en ontsegeste, noch der besundiger maria magdalenen, noch Sunte peter die di driewerf lochende, noch den wijfken, die u was bracht on overspoel ende gi oer dat rechte voert vergaeft Op dusdanige exempel sullen wi dencken ende loepen ten roeke der sueticheit van dier overvloyender ontfermherticheit.*

Vanden levne Ons Heren ed. 2001 (1438)

- 242 (verzen 4714-4727). Berijmd Jezusleven. Jezus tot Maria Magdalena na de Verrijzenis: *Maria, du waers een sondich wijf, / nu es Mi so wert dijn lijf, / dattu Mi tierst sages allene, / soe minnic di, suete Magdalene. / Ganc ende segt minen vrient / Peter die Mi dicke hevet gedient, / ende minen vrienden algader / dattu Mi spraecs: Ic ben haer Vader. / Segt Petrem, hem doe Ic aflaet / van sinen sonden, van siere mesdaet / dat hi driwerf lochende Mijns / gisternacht dies hi ontsach sijns. / Segghe dat hem vergheven si / ende dat hi coenlike come te Mi.*

Die Spiegel der Sonden ed. 1900 (circa 1450)

- 129-130 (verzen 10.155-10.174). Geestelijk rijmtraktaat. In het hoofdstuk ‘Vanden remediën der wanhopen’ wordt Sint-Bernardus geciteerd: *Die derde remedie, die is schone, / Dat anmerken van menyghen persone, / Van wien Gode ontfermt hevet, / Die langhe in zonden hadden gesnevet; / Waer af sinte Bernart dus seit: / ‘Die grote goedertierenheit, / Die gepredict is wesen in di, / Der moghentheit gheloven wi, / Here Ihesus als wi horen dat bediet, / Dat ghi den armen veronwert niet, / Dat gi den dief ten cruce mede / Niet ontseghet ontfermichede, / Noch der besondichder Marie / Noch Peter, die loochgende die, / Noch den wive, die u was brocht, / Om dat si hoerdom hadde gewrocht: / Rechtevort gi verghavet hare. / Bi dusdaene exemplaren / Lopen wi ter roken der zoetichede / Van der hopen der ontfermichede’.*

Die pelgrimage vander menscheliker creaturen ed. 2005 (1463)

- 230 (regels 1-9). Stichtelijk-allegorisch prozatraktaat. Penitentie spreekt over haar attribuut (een hamer): *Met desen hamere sloegic wijlen eer sinte Peteren ende ic maecten morw, die soe hartten steen hadde gheweest, want hij sijnen meester Jhesum, onsen Here, hadde geloechent. Ende daer na soe dedic soe vele met mijnen slane, dat ic uut sijnen oegen dede loepen tsap ende springen die tranen uut, al weenende met bitterheiden ende met doefheiden van rouwe. Oec mede vander Magdalenen deedic dies ghelike, want hoe dat hertte was verheret in sonden, ic dede soe vele tranen met mijnen slagen uut haren oegen comen dat icse van binnen suverde ende dwoech alte male.*
- 435 (regel 30) – 436 (regels 1-2). De zondaar moet baden in en zich reinigen met tranen van berouw: *Ende weet oec dat in dit bat was Maria Magdalena ghestoeft ende ghebaedt, ende sinte Peter oec, doen hij so zeere weende, ende Maria Egyptiaca ende meneghe andere die ic niet en can ghenoomen.*

Handschrift-Jan Phillipsz. ed. 1995 (circa 1473)

- 111 (nr. 104, verzen 7-15). Rederijkerslyriek. *Prince der apostolen zijn gebet vroet is / Hij beweende zijn sonden mit al sijn sijnnen / Magdalena willen wij die bekennen / Die hoir gebet soe vuerich was togende / Dienen wij hoer wij sellen troest gewinnen / Mit horen haer was sij ihesus voeten drogende / Dus willic my jn oetmoedich bet sijn pogende / Vp dat ic vercrigen mach den heyligen geest / Oetmoedich gebet verdrijft sduuels temptacie meest.*

Brugman ed. 1948a (XVc)

- 92 (8ste preek, regels 38-44). Prekenbundel. *Ende soe wie dat aen-gesien wort van onsen lieven heer metten ogen sijnre bermherticheit, het waer onmoegelijc, hi en most daer-af beroert worden. Exempel hebben wi in maria magdalena ende in Matheus, ende in Petro, ende oec in Paulus, ende in veel anderen, die onse lieve heer heeft aen-gesien metten ogen sijnte grondeloser bermherticheit, ende heeftse oec ontsteken metten vuer sijnre mijnnen.*
- 204 (17de preek, regels 254-260). *Niet dat die sunden inden daghe des ordels niet gesien noch bekent en sullen wesen; want men sal daer wel bekennen, dat maria magdalena vol van sunden heeft geweest, ende sinte peter onsen heer versaect heeft, mer si en sullen daer geen scande af hebben, mer grote blijscap ende glorie, om-dat sijse met biechten ende met penitencien haer sunden bedect hebben.*

De Roovere ed. 1955 (vóór 1482)

- 241 (verzen 15-19). Vroed rederijkersrefrein. *Maer Longinus die Gods zijde splette / Ende Peeter die wt vreesen helde / Ende Pauwels die gods vrienden quelde / Ende Magdalena, dese vielen maer haren staf / Was hope diese weder in duechden stelde.*

Scone leeringe ed. 1985 (1500)

- 47 (regels 333-341). Stichtelijk prozatraktaat, een (gedrukte) ars moriendi. *Ende dat niemant wanhopen en derf, hoe groten sondaer dat hi oec sy, daer af hebben wij veel clare exempelen. Eerst in Sinte Peter, die onsen Here versaecte. In Sinte Pauwels, die de heylighe kercke vervolchde. In Sinte Matheus ende Zacheus, die beyde grote sondaren waren. In Maria Magdalena, die een sondersse was. Inder vrouwen die on overspel bevonden was. Inden moordenare die bi onsen Here aent cruce hinck. In maria van Egipten ende in vele ander grote sondaren.*

Loo: spel van sinne in Gent 1539 ed. 1982 (1539)

- 525 (verzen 323-328). Rederijkersspel. Schriftuerlic Woordt zegt: *Dus wilt wter herten uwen noodt belyden, / Als Petrus, Dismas ende Magdaleene, / Met tvraukin in overspel bevonden onreene, / Voort al die in weene naer ons propoost stonden; / Zoo zy al te zamen duer Christum troost vonden, / Zult ghy troost vinden; dit ben ic pluchtende.*

Cristenkercke ed. 1921 (kort na 1540)

- 92 (verzen 2186-2190). Rederijkersspel. Uprecht Schriftuerlijck Bewijs zegt: *Ende anhoort het soet woordt, sonder ghescille fijn, / v treffende ende al die van goeden wille zijn. / twoordt van vrede, twelck dauid ghepresen heeft, / twoordt, twelck magdalenam scoon ghenesen heeft, / twoordt, twelck petro gaf aflaet van sonden.*

De Bruyne II ed. 1880 (1579-83)

- 191 (nr. LXXXIII, strofe 1, verzen 11-12). Vroed rederijkersrefrein op de stok 'Het is beter heden, als morgen gedaen' (Verloren Zoon-thema): *Syt u sonden bekermende, Petrus gelycke; / met rouwe hebt als Magdalena versycke.*

Deze literaire bewijsplaatsen tonen aan dat de H. Petrus en de H. Magdalena in de vijftiende en zestiende eeuw konden fungeren als topische voorbeelden van berouwvolle zondaars wier zonden dankzij Gods (en meer bepaald Christus') barmhartigheid vergeven werden. Deze topos kan verklaren waarom de twee heiligen samen op de buitenluiken van de Anderlechtse triptiek figuren. Opvallend is overigens dat in de 22 hierboven geciteerde teksten 8 maal expliciet en 4 maal impliciet verwezen wordt naar Christus en Zijn barmhartige houding tegenover zondaars. Hoogstwaarschijnlijk speelde deze gedachte ook een rol bij de ontwerper van het drieluik en wilde hij een iconografisch verband suggereren tussen de buitenluiken en de binnenluiken, waar Christus in het centrum van de belangstelling staat.

Merkwaardig is dat we op de beide buitenluiken, op gelijke hoogte, een typisch boschiaanse combinatie zien van vreemdgevormde rotsen, rare takgroeisels, struikgewas, bessen en opengebroken reusachtige vruchten met vogels in de buurt. We kennen deze beeldmotieven onder meer van de achtergrond van het *Johannes de Doper*-paneel (Madrid) en van het linkerbinnenluik van de *Hooiwagen*-triptiek (aldaar boven de poort van het Aards Paradijs in de Verdrijving uit het Paradijs-scène). Hoogstwaarschijnlijk zijn deze details in Anderlecht bedoeld om te verwijzen naar het zondige verleden van respectievelijk Petrus en Maria Magdalena. In de rotssteen waarop Petrus leunt, bevindt zich overigens rechts een opening met daarin een stuk dorre boomstronk, een pad en een hagedis. De gaafheid van de rotssteen lijkt hierdoor aangetast te worden: wilde schilder zo symbolisch verwijzen naar Petrus' verraad van Christus? Dat Maria Magdalena afgebeeld wordt als een rijkelijk geklede dame met een welgevuld decolleté is dan wellicht een knipoog naar haar hoerige uitspattingen uit de tijd vóór ze zich bekeerde...

DE BINNENPANELEN

Op het middenpaneel, dat eerder een variant dan een kopie lijkt van het middenpaneel van de Prado-*Aanbidding*, worden Maria en het Jezuskind aanbeden door de Drie Wijzen. Aanwezig zijn ook een aantal herders en binnenin de stal een wat geheimzinnige figuur, die echter een stuk minder exotisch overkomt dan de soortgelijke figuur in het Prado (die waarschijnlijk de Antichrist voorstelt). De kledij van de zwarte koning (zie de rechtermouw en de zoom van zijn kleed) verdienen nader onderzoek. Het bruggetje in de rechterbovenhoek verraadt duidelijk invloed van de Prado-*Aanbidding*. Het linkerbinnenluik toont een waterscheppende Jozef en een engel die bij een vuurtje de doeken van het Jezuskind aan het drogen is. Tussen Jozef en de engel en achter Jozef zien we Jozefs timmergerei. Links een renaissancistisch uitzierend gebouw met een fries en halfverheven beeldhouwwerk (naakte figuurtjes), die ook om een nadere verklaring vragen. In de poortopening staan nog een herder en zijn hondje. Het rechterbinnenluik toont het gevolg van de Drie Wijzen.

[explicit 31 maart 2020]